פרספקטיבות פוליטיות 2017

פרק 2

מהפכות־נגד ומגמות של מהפכה במזרח התיכון

הגל המהפכני ההיסטורי שסחף את המזרח התיכון וצפון אפריקה ב־2011 פינה את מקומו להשתלטות כוחות של מהפכת־נגד. בכל מקום בו התקוממו ההמונים ברחבי האזור והסתערו על העתיד, סולידריות חוצת עדות ולאומים הרימה ראש, אך השאיפה המהפכנית ההמונית להפלת סדר של דיכוי פוליטי, חברתי וכלכלי ולייסוד חברה חדשה, דמוקרטית, שתבטיח תנאי מחיה ראויים לכל התנפצה על סלעי הריאקציה. מתחים אתניים־דתיים הקצינו בכל רחבי האזור, מלחמות אזרחים כיתתיות התלקחו בסוריה, בעיראק, בלוב, בתימן, ויסודות מאיימים בכיוון הזה ניצתו בשטחים הכורדיים בטורקיה וגם בצפון סיני.

הניגודים האידיאולוגיים עתיקי היומין בין האסלאם הסוני לשיעי ובין האסלאם לדתות אחרות אינם הגורמים היסודיים לפרוץ עימותי הדמים. החולשה המכרעת של כוחות פוליטיים עצמאיים של מעמד העובדים ושכבות קרובות אחרי עשורים של דיכוי פוליטי חריף הותירה לכוחות ריאקציה של אסלאם פוליטי ימני ושל גורמים פרו־קפיטליסטיים ופרו־אימפריאליסטיים לחדור לחלל הפוליטי והשלטוני שנוצר. בעיראק, תהליך זה המשיך למעשה את השבר שגרם הכיבוש האמריקאי.

במוקדי העימות הכיתתיים העיקריים, התערבויות אגרסיביות ומתמשכות של מעצמות אזוריות ועולמיות, החל מההתערבות האימפריאליסטית בלוב בתחילת 2011, דירדרו את המצב. ואילו השליטים באזור פעלו להגברת צעדי דיכוי ולהרתעת ההמונים מנתיב

המאבק. עם זאת, המצב לא באמת הושב לקדמותו ותהליכים הדוחפים התעוררות של מהפכה חברתית מוסיפים להתפתח בשורה של ארצות.

במצרים, המדינה הערבית המאוכלסת ביותר, למרות הצעדים הראשונים המרשימים של התארגנות עצמאית של מעמד העובדים על רקע המהפכה, עם פריחת האיגודים העצמאיים, ולמרות התפקיד המרכזי שמילאו שביתות עובדים במאבק נגד משטר מובארב, מהפכת 2011 לא הצליחה להצמיח התארגנות פוליטית עצמאית של השכבות המהפכניות. מפלגת 'האחים המוסלמים' נהנתה מההפקר. נחשול שני של התקוממות המונית עוצמתית ב־2013, נגד מהפכת־הנגד האסלאמיסטית ולמען המשך המהפכה, "נחטף" בידי ראשי הצבא (בתמיכה מקוממת מצד רוב כוחות השמאל במצרים). הגנרלים ניצלו את תדמית הצבא המצרי ככוח עממי, ואת היעדרה של חלופה מאורגנת הולמת משמאל, כדי להוביל מהפכת־נגד משלהם בחתירה להחזיר את השעון לאחור ולהדוף את ההמונים מבמת ההיסטוריה.

תוניסיה, ערש המהפכות של 2011, מוצגת מעת לעת כ"סיפור ההצלחה" היחידי של "האביב הערבי", בשל הזכויות הפוליטיות היחסיות שהשיגה המהפכה. למעשה, בזכות כוחו הניכר של מעמד העובדים המאורגן שם, חלק מההישגים נשמרו ונבלמה עד כה ריאקציה חריפה יותר. עם זאת, כוחות ימין פוליטיים ניאו־ליברליים, כולל גורמים מהמשטר הישן, מובילים מגמה של מהפכת־נגד, בלבוש "דמוקרטי", הן במישור הכלכלי והן הפוליטי, ומייצגים סכנה משמעותית להמשך.

אכזבה וייאוש קנו אחיזה באופן בלתי נמנע בקרב ההמונים במזרח התיכון כתוצאה מהפער בין הציפיות הראשוניות להתקדמות, שעלו בשלב שההמונים גילו את כוחם חסר־המעצורים בפעולה מול רודנים רצחניים, לבין חוסר ההצלחה הטרגי של המאבקים, על בסיס צורות ההתארגנות והרעיונות שהיו בנמצא, להגשים את השאיפות העמוקות לשינוי ולגבור על הכוחות והמנגנונים השונים של מהפכת־הנגד. ההפגנות והשביתות לא הספיקו כדי לארגן מחדש את החברה ואת מבניה הכלכליים היסודיים ואת מסגרותיה הפוליטיות בהתאם לאינטרסים של ההמונים שיצאו להיאבק. נעדר מהתהליך של המהפכה "הגורם הסובייקטיבי": שכבת הנהגה פוליטית כשירה ומנוסה בדמות מפלגה המונית, המבוססת בקרב מעמד העובדים, שתעזור לחדד ולהבהיר את התוכנית, האסטרטגיה והטקטיקות הנדרשות לניצחון.

ההלם מהיקף הזוועות של המלחמות והטרור באזור העצים מגמות של ייאוש, ובפרט כאשר במוקדי לחימה נדחקו המונים למאבקי הישרדות נואשים ולהימלטות. למרות זאת, אף אחת מהבעיות החברתיות והכלכליות שעמדו ביסוד ההתקוממויות המהפכניות של 2011 לא קיבלה מענה של ממש. התהליך התת־קרקעי שדחף את ההמונים להכיר בפער העצום בין מבנה החברה לבין צורכיהם הבסיסיים ביותר ולזנק בעוצמה אל במת ההיסטוריה בשאיפה לארגן את החברה מחדש צפוי לשוב ולדחוף בעתיד להתפרצות רעידות אדמה חברתיות בדמות נחשולים נוספים של תנועות המונים מהפכניות, ועל בסיס הניסיון שנצבר מהסבבים הקודמים. אחד הגורמים המכריעים שמוסיפים ומניעים כעת תהליך של מהפכה הוא אבטלת הצעירים, שעה שהאוכלוסייה באזור צעירה מאוד, ולשכבות רחבות של צעירים משכילים אין כל אופק לשוק עבודה שיהיה מסוגל לקלוט אותן. רמיסת החירויות הפוליטיות והאישיות בידי מנגנוני המדינה, בשל חשש האליטות השליטות מפני איום המהפכה, רק שופכת עוד דלק לתחושות הניכור והזעם על המצב הבלתי נסבל בקרב צעירים.

הדוגמה החדה ביותר לכך בתקופה האחרונה ניתנה במרוקו, עם התנועה ההמונית המרשימה שהתפתחה שם לאורך 2016—2017, תחילה בעקבות הריגתו של סוחר דגים צעיר, לאחר שניסה להציל דוכן שהוחרם בידי הרשויות — בסיפור מזעזע המזכיר את המקרה של מוחמד בועזיזי, שמותו בזמנו היה לטריגר למהפכה בתוניסיה. אך גם במצרים, א־סיסי לא הצליח למחוק מהזיכרון של מיליוני עובדים וצעירים את גלי המהפכה הקודמים, וכעת הקיצוץ בסובסידיות על חשמל ב"תמורה" להלוואה מקרן המטבע הבינלאומית מזין אינפלציה גבוהה, ולצד האבטלה מוסיף לתסיסה. הפגנות בכמה מוקדים במצרים ב־2016 המחישו שהפוטנציאל להתפתחות מהפכה לא התפוגג. במקביל, אפילו קמפיין חרם הביצים שמשך מאות אלפים בירדן בתחילת 2017 ומספר הפגנות נגד יוקר המחיה שם, רמזו לתסיסה מסוימת אפילו בתחומי המונרכיה שנחשבה עד עכשיו לאחת המדינות היציבות יותר על רקע ההתפתחויות האזוריות.

בסעודיה ובמדינות המפרץ, שהסתמכו על כספי הנפט כדי "לקנות" שקט חברתי, הנפילה היחסית במחירי הנפט, אף שנבלמה מעט באחרונה, ולמרות עתודות הון משמעותיות, מציגה איום ממשי על היציבות הכלכלית, החברתית והפוליטית באותן ארצות. הקיצוצים שכבר נערכו בשירותים ציבוריים ובסובסידיות כדי להתמודד עם הנפילה בהכנסות המדינה יכו

לאורך התקופה הבאה בתנאי המחיה של השכבות המרוששות יותר והסבירות להתפרצויות של זעם חברתי עולה. זוהי הסיבה המרכזית לרפורמות הפוליטיות המוגבלות עליהן הכריז יורש העצר הסעודי שכוללות הקלות באיסורים הברוטליים המוטלים על נשים. בטווח הקצר, ייתכן שיתפתחו ציפיות לרפורמות דמוקרטיות נרחבות יותר, אך "שחרור החבל" צפוי בסופו של דבר דווקא להגביר את התביעות לשינוי רדיקלי בקרב מיליוני צעירים וצעירות סעודים.

באיראן ובטורקיה, תהליכים מקבילים לוחצים לתסיסה בקרב עובדים וסטודנטים. בטורקיה, שלטון ה־AKP ניצב כיום בפני מצב כלכלי מעורער יותר ולא מצליח לחזור לתקופת הצמיחה הכלכלית שקדמה למשבר העולמי ושסייעה לו לשמור על בסיס תמיכה משמעותי מאז עלייתו ב־2001. שנת 2016 הייתה הגרועה ביותר עבור המשק הטורקי מאז 2009. ההפיכה הנגדית שהוביל ארדואן נגד יריביו במשטר בעקבות ניסיון ההפיכה הצבאית ביולי 2016 נועדה לייצב את אחיזתו בשלטון אך היא מעידה דווקא על הקיטוב הגובר בחברה שמטלטל גם את המערכת הפוליטית. במשאל העם באפריל 2017 על מעבר למשטר נשיאותי, ארדואן ניצח רשמית בפער זעום, וייתכן שבעזרת זיופים. אך בערים מרכזיות דוגמת אנקרה, איסטנבול ואיזמיר הצבעת ה"לא" ניצחה. הפחד במשטר מפני התפתחות של אופוזיציה עממית הוא הסיבה היחידה להכבדת הצנזורה באינטרנט, שהגיעה לאחר המשאל עד כדי חסימת הגישה לוויקיפדיה!

באיראן, השד של התקוממות המיליונים ה"ירוקה" שפרצה בעקבות הבחירות ב־2009, עם יסודות של התקוממות מהפכנית נגד המשטר כולו, עדיין מבעית את האליטה השלטת. זו הייתה תנועת ההמונים החשובה באיראן מאז המהפכה שלושים שנה קודם, שנדרסה בידי מהפכת־הנגד הח'ומייניסטית. נראה שניצחונו של רוחאני ב־2013 וההסרה החלקית של העיצומים האימפריאליסטיים שהוטלו על כלכלת איראן יצרו ציפיות לשינויים גדולים יותר בעיני חלקים בציבור האיראני, ולכן רוחאני הצליח להגדיל את התמיכה בו בבחירות במאי 2017. אך התנאים האלה עשויים גם להגביר מחדש את הביטחון העצמי של שכבות המוניות לחזור לנתיב של מאבק בשלטון. בין הסיסמאות הבולטות בהפגנות האלפים בתחילת 2017 במחוז הערבי ח'וזסתאן, על רקע זיהום אוויר וקריסת תשתיות, היו "רוחאני, בושה!" ו"מוות לרודנות!". בפברואר 2017 לבדו תועדו 402 אירועי מחאה ברחבי איראן, מחציתם מחאות

של עובדים[1]. המשטר האיראני הוא עדיין המוציא להורג המוביל בעולם אחרי סין ופועל לרמיסת כל אופוזיציה פוליטית ממשית והתנגדות מעמדית. אך מאבקי כוחות בצמרת המשטר לאורך השנים האחרונות משקפים משבר עמוק, שההתערבות במלחמה בסוריה חיזקה. ניסיונות אפשריים מצד האגף השמרני יותר לבצר את כוחו עשויים כשלעצמם לספק טריגר למאבקים המוניים. מנגד, הכבדת העיצומים האימפריאליסטיים על איראן מצד ארה"ב תחת ממשל טראמפ, עשויה דווקא לסייע בידי המשטר לשמר בסיס תמיכה משמעותי בעזרת רטוריקה "אנטי־אימפריאליסטית".

איראן, טורקיה ומצרים, בעלות האוכלוסיות הגדולות ביותר באזור, עם מעמד עובדים חזק ומאורגן, ימשיכו למלא תפקיד מפתח בתהליכים האזוריים, ובכלל זה גם ישפיעו על אופי התפתחות המאבק המעמדי בתקופה הבאה.

התערבות אימפריאליסטית

בעת שהמזרח התיכון געש תחת רגלי תנועות ההמונים ב־2011, ממשל אובמה הכריז על הסטה הדרגתית של מרכז הכובד האסטרטגי של האימפריאליזם האמריקאי לעבר מזרח אסיה, כתגובה לתהליך התזוזה במאזן הכוחות הגלובלי לעבר סין, שהואץ מאז המשבר של 2008, וגם בעקבות עשור של הסתבכות במלחמות באפגניסטן ובעיראק וכתגובה להתפרצויות ההמוניות שטילטלו את המזרח התיכון. התוכנית סימנה ירידה יחסית בחשיבותו האסטרטגית של האזור עבור הקפיטליזם האמריקאי, שהפחית בין השאר את תלותו ביבוא נפט.

אך בניגוד למדיניות שסימן קודמו, ביקורו הבינלאומי הראשון של טראמפ היה, במאי 2017, דווקא בערב הסעודית, בסמוך לביקור בישראל ובבית לחם, וזאת כדי להדגיש שלאימפריאליזם האמריקאי יש עדיין אינטרסים אסטרטגיים מהותיים באזור וכדי לקדם מול ריאד את עסקת הנשק הגדולה בהיסטוריה, שהחלה להתגבש בתקופת אובמה. סעודיה נשארה צרכנית הנשק הגדולה בעולם ויבואנית הנשק הגדולה ביותר מארה"ב, והמהלך מכוון לתמוך בתעשיית הנשק האמריקאית ובעיקר לחזק את הברית של האימפריאליזם האמריקאי

[1] אתר NCRI, סיכום מחאות באיראן פברואר 2017

עם הציר הסעודי אל מול איראן ו"הקשת השיעית". זה גם היה המסר המרכזי של הוועידה שהתקיימה בריאד בעת הביקור, בהשתתפות נציגים מ־50 מדינות שונות מהעולם המוסלמי.

עם זאת, נחישותו של ממשל טראמפ להכביד את הלחצים על איראן הספיקה לגרור תסבוכת חדשה עבור האימפריאליזם האמריקאי. ההתחממות המחודשת ביחסים בין בית המלוכה הסעודי לוושינגטון לוותה במתן אור ירוק בפומבי לריאד להסלים מצידה את המערכה נגד איראן ובעלות בריתה – מה ששימש מייד לאחר ביקור טראמפ להצדקת הטלת העיצומים הכבדים, ולמעשה סגר, על קטר, בעלת ברית אסטרטגית של ארה"ב, שבשטחה נמצא הבסיס הצבאי האמריקאי הגדול במזרח התיכון. ישנם סימני שאלה סביב מכלול המניעים להסלמה הפתאומית בעימות מול המונרכיה הזעירה בדוחה מצד סעודיה ובעלות בריתה, אך באופן כללי ניכר שהיא כוונה להנחתת מהלומה לא רק נגד הקשרים של קטר עם איראן אלא גם נגד תמיכתה בגורמי אופוזיציה עבור חלק מהמשטרים הערביים הסוניים, דוגמת 'האחים המוסלמים', ונגד הסיקור הביקורתי לו זוכים אותם משטרים באל־ג'זירה.

גם תחת טראמפ, האימפריאליזם האמריקאי צפוי בסופו של דבר להמשיך לדחוף לתעדוף מאמצים לקידום האינטרסים שלו במזרח אסיה, והדבר ניכר בהחלט בזירה הסורית. בינתיים, רוסיה וגם סין פועלות כדי לנצל את הריסון המסוים במעורבות האמריקאית במזרח התיכון לצורך הגברת ההתערבות מצידן במרחב האזורי בכל המישורים, אף כי סין אינה מעורבת במוקדי לחימה ופעילותה מתמקדת יותר במישור הכלכלי, ובפרט בבניית השפעה באמצעות קידום בנייה ותפעול של פרויקטי תשתית, לרבות בישראל. המשטר הסעודי נכשל בניסיונותיו להניא את מוסקבה מתמיכה באסד ובאיראן, אך פנה מאז עלייתו לשלטון של המלך סלמאן ב־2015, לשיתוף פעולה כלכלי מוגבר עם רוסיה, גם מרצון להשיג השפעה כלשהי על מדיניותה בסוריה ובאזור. סלמאן אף הגיע באוקטובר 2017 לביקור הראשון אי־פעם של מלך סעודי במוסקבה, ביקור סמלי שנועד להאיר את חשיבות היחסים מהצד הסעודי, ובמהלך הביקור הוכרז על רכישת מערכת נשק רוסית ליירוט כלי טיס. חודש קודם חתמה גם טורקיה, חברה בברית נאט"ו, על עסקה לרכישת המערכת. מצרים פנתה לפיתוח קשרים צבאיים ולרכישת נשק מרוסיה לאחר שממשל אובמה הודיע ב־2013 על הקפאה זמנית של המימון הצבאי למדינה, וב־2016 היא ערכה לראשונה תרגיל משותף עם הצבא

הרוסי. מנגד, איראן ממתינה להשלמת עסקת נשק גדולה עם מוסקבה בהיקף שלא נראה כבר למעלה משני עשורים.

העובדה שממשל אובמה נמנע בזמנו מלממש איומים להעמקת ההתערבות האמריקאית בסוריה ופנה להסכם על פירוק הנשק הכימי של משטר אסד ב־2013 ולהסתמכות על מידה של שיתוף־פעולה עם איראן לקידום המלחמה בדאע"ש – כפי שהדבר התבטא בהסכם על תוכנית הגרעין האיראנית ב־2015 – עוררה תרעומת מצד ישראל והמשטרים הערביים הסוניים בהובלת סעודיה ומצרים על חיזוק ידה של המעצמה האזורית היריבה. אולם ממשל אובמה נגרר לקו הזה. כנקודת מוצא, האימפריאליזם האמריקאי שואף להחליש את משטר האייתוללות וציר ההשפעה השיעי שלו, לדחוק את ההשפעה הרוסית מסוריה ולקדם את עלייתם של משטרים פרו־אמריקאיים. עם זאת, מבחינה פוליטית, הכיבוש האמריקאי בעיראק דחף מגמה הפוכה כשחיזק למעשה את השפעתה האזורית של איראן. הפלת משטר הבעת' של ס'דאם חוסין, שהיה יריבה של טהראן, וחוסר היכולת של הכיבוש האמריקאי לבסס משטר חלופי יציב, פתחו פתח להתערבות מצד המשטר האיראני. עלייתו של משטר פוליטי עדתי המבוסס על האוכלוסייה השיעית בעיראק עצמה תרמה לכך גם כן. מעבר לכך, הכיבוש וכינונו של המשטר החדש סייעו לליבוי עימות בין־עדתי ולהכשרת הקרקע לעליית דאע"ש, החל מ־2014, שהתפתח כמוטציה של 'אל־קאעדה עיראק' והצליח להשתלט על שטחים משמעותיים במספר מוקדים גם מחוץ לעיראק ולסוריה, ולבסס זמנית כוח מדינתי.

מאחורי התעצמותם היחסית של כוחות הריאקציה הסלפיים־ג'האדיסטיים האלה עומדים גם המאמצים הבלתי נלאים של המשטר הסעודי במשך שנים להשקיע משאבים כבירים בהפצת האידיאולוגיה הפנאטית הוואהבית שלו בקרב סונים ברחבי המזרח התיכון – דאע"ש וארגוני "תכפיר" (האשמה בכפירה) קטנים יותר שאבו השראה מדת המדינה הסעודית. משטר עורפי־הראשים הזה, בעל־ברית מרכזי של האימפריאליזם האמריקאי והמערבי, הוא גם בעל אינטרסים החופפים חלקית לאלה של המשטר הישראלי, שמהסיבה הזאת רואה בו משטר "מתון".

דאע"ש הוא פרי אי־השוויון הקיצוני שמבטיחה המערכת הקפיטליסטית האזורית בשילוב עם המורשת של האימפריאליזם ושל דיקטטורות ברוטליות שהנציחו שסעים עדתיים, והוא הצליח להשתלט זמנית על מוקדים שונים בהם נוצר ריק שלטוני עקב התפוררות השלטון

המרכזי ובהיעדר אלטרנטיבה מאורגנת משמאל. מאחר שנהפך לבעיה ממשית גם עבור המעצמות העולמיות והאזוריות שתרמו לצמיחתו, המעצמות השונות והיריבות נדחקו "לאחד כוחות" נגדו במסגרת בריתות אד־הוק לצורך הכרעתו הטריטוריאלית. אך בו־זמנית בחסות המלחמה בדאע"ש, הן המשיכו לחתור לקדם אינטרסים גיאו־פוליטיים חשובים יותר מבחינתן.

בסוריה, האימפריאליזם האמריקאי חיפש מתחילת מלחמת האזרחים להישען בעיקר על תמהיל של כוחות אסלאמיסטיים סוניים, בחסות סעודית, שנלחמים להחלפת משטר אסד. מדובר באסטרטגיית התערבות המזכירה את זו ששימשה את ארה"ב במלחמת השלוחים נגד ברית־המועצות באפגניסטן, כשתמכה בכוחות המג'אהדין ובפועל תרמה היסטורית גם לעליית הטליבאן ואל־קאעדה. לצד תמיכה וחימוש מסוימים של מיליציות 'הצבא הסורי החופשי', וושינגטון הסתמכה גם על תיאום מהלכים צבאי מול המיליציות הכורדיות. סוריה התפצלה בין כוחות שבמשך מספר שנים לא היו בעמדה להכריע צבאית זה את זה. אך כשההתנגדות הצבאית למשטר אסד מצד המיליציות השונות עירערה משמעותית את מצבו, ההתערבות הצבאית המסיבית של רוסיה מאז 2015 שינתה דרסטית את מהלך המלחמה והצילה את המדינה העלווית תחת שלטון הבעת' במערב סוריה. לאורך כל שנות המלחמה, התערבות צבאית ישירה של ארה"ב להפלת המשטר לא ממש עמדה על הפרק, ולו רק מעצם העובדה שמשמעות הדבר הייתה פתיחת עימות צבאי ישיר עם רוסיה. האימפריאליזם האמריקאי נרתע מהסתבכות רבתי ונאלץ להשלים לעת עתה עם המשך הדומיננטיות הרוסית בסוריה ולנסות כאמור להסתמך גם על ניסיון לשיתוף־פעולה מסוים עם איראן.

ההתערבות הצבאית הרוסית, שהעילה המוצהרת לה הייתה המלחמה בדאע"ש, השיגה את יעדה המיידי העיקרי: הצלת משטר אסד, שהגיע לכדי מצב נואש מול כוחות האופוזיציה הסוניים השונים שבתמיכת סעודיה וארה"ב, ומול כוחות דאע"ש. הצבא הרוסי תיגבר בשטח את קואליציית הכוחות של משטר אסד, איראן, חזבאללה והמיליציות השיעיות מעיראק. בדומה למצב בארצות הפוסט־סטליניסטיות במזרח אירופה, גם בסוריה האימפריאליזם הרוסי חותר להגן על מרחב ההשפעה "שלו" מול שאיפותיהן של מעצמות יריבות לסייע לכינון משטרים פוליטיים שיהיו מחויבים כלפיהן. ההתערבות בסוריה יועדה גם לחזק

השפעה על מדינות נוספות באזור, להפגין כוח ברמה הבינלאומית ולהפעיל לחץ נגד העיצומים שהוטלו על רוסיה בעקבות סיפוח קרים.

ממשל טראמפ, למרות כל הרטוריקה, דילל מעורבות בסוריה ונסוג בפני האינטרסים של האימפריאליזם הרוסי בשטח. אך הוא בהחלט לא יסתלק מהמזרח התיכון, ובאמור מסלים מחדש מתיחות מול איראן, עם הטלת עיצומים חדשים ועם האיומים לפרישה מהסכם הגרעין. אלא שגם אם ארה"ב תפרוש מההסכם בין איראן לשש המעצמות, לא סביר שהיא תצליח לרתום את שאר המעצמות העולמיות להסכמה על החזרת העיצומים לרמת השיא בה היו ערב חתימת ההסכם. בפרט, לאימפריאליזם הרוסי יש אינטרסים כלכליים וצבאיים לקדם באיראן והוא רואה בה עמוד תווך להשגת הסדר מדיני בסוריה.

לא למשטר אסד, לא לאימפריאליזם

ההתערבות הרוסית המכרעת הביאה בשלב הזה ל"ניצחון" משטר אסד. אך זהו ניצחון על בסיס מעורער ביותר, והסיכויים להשתלטותו חזרה של המשטר בדמשק על כל השטחים בגבולות 2011 בשנים הקרובות נראים קלושים. סבבי המשא־ומתן שנערכו בחסות רוסיה להשגת הסדר מדיני נחלו כישלון עד כה, אך כעת, עם שיתוף פעולה מסוים מצד ארה"ב וסעודיה, נוצר הבסיס להסכמה הפורמלית על הפסקת האש בין נציגי משטר אסד לבין חלק מכוחות המורדים הפרו־סעודיים, שנתונים ללחץ צבאי בשטח. אך כוחות האופוזיציה לא רוסקו לחלוטין ובמיוחד כל עוד אסד עצמו נשאר בתמונה, סביר להניח שהפסקת האש לא תכובד מצד חלק מהכוחות במוקדים שונים וכי גם עבור כוחות האופוזיציה מדובר יהיה בהפסקת־אש לצורך היערכות מחודשת. בד־בבד, מיגורו הטריטוריאלי של דאע"ש, שנהדף צבאית מהמרכזים העיקריים עליהם השתלט בעיראק ובסוריה, לא צפוי כשלעצמו להביא לחיסולו ככוח פוליטי, שימשיך לנקוט טקטיקות טרור נגד המונים ברחבי העולם (במזרח התיכון נסק בכ־44% מספר פיגועי ההתאבדות שבוצעו בשנת 2016, רובם בידי דאע"ש, ומספר ההרוגים שגבו זינק ב־71% לכ־4,000 בני־אדם[2]). התנאים החברתיים והפוליטיים היסודיים שהביאו לצמיחתו של דאע"ש לא חוסלו.

[2] 'דו"ח פיגועי התאבדות 2016 — השנה הקטלנית ביותר', המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), ינואר 2017

לא בעיות חוקתיות הן שהולידו את משבר הדמים בסוריה ולכן גם ההנחה של גורמים בשמאל שהסתלקות אסד והבטחת כינון "חוקה דמוקרטית" יוכלו לספק פתרון של ממש היא אשליה. כוחות ימין עדתיים, פרו־קפיטליסטיים ופרו־אימפריאליסטיים, בחסות האינטרסים של מעצמות קפיטליסטיות זרות – ואלה הם הכוחות שביניהם מתנהלים המשאים־ומתנים עד כה – לא יוכלו להעמיד משטר פוליטי שלא ידכא את ההמונים, שכן הם ימשיכו בסיכומו של דבר להישען על תמיכת קבוצה אתנית־דתית אחת כנגד אחרות ולהתבסס על מערכת כלכלית־חברתית שמבטיחה אי־שוויון קיצוני ועוני.

סדר־גודל של חצי מיליון בני־אדם נהרגו במלחמה בסוריה. כמחצית מ־22 מיליון התושבים שהיו בסוריה ערב המלחמה נעקרו מבתיהם – קרוב למחציתם נמלטו לבקש מקלט בארצות אחרות – בהם גם אוכלוסיות של פליטים סורים במקור מהגולן הכבוש ופליטים פלסטינים שנעקרו בשנית. למרות הזוועות, בחלקים של סוריה ישנן עדויות להתארגנויות קהילתיות עצמאיות שהצליחו לשרוד ולפעול בשנות המלחמה, אף שמשקלן כרגע זעיר בים של ריאקציה. אולם סביב הפסקות האש בשנים האחרונות התפתחו מחאות עממיות ומרידות ביישובים שונים בקרב כלל הקבוצות האתניות. ניצנים אלה בתנאים של חברה מרוסקת מזוועות המלחמה רומזים לפוטנציאל עתידי לצמיחת תנועה שתקדם מחדש מהפכה חברתית. תנועה רחבה של מעמד העובדים, שנעדרת בשלב הנוכחי לגמרי מהתמונה, תידרש כדי לסלק את כוחות הריאקציה מהמחנות השונים ולארגן את החברה מחדש, על בסיס דמוקרטיה סוציאליסטית, כחלק מהמאבק ל"אביב סוציאליסטי" במזרח התיכון. קידום התארגנויות קהילתיות עצמאיות ורב־אתניות להגנה עצמית יוכל להניח את היסודות גם לצמיחתה של תנועה כזו.

על רקע הריאקציה החריפה, הכוחות הכורדיים השמאליים סביב 'מפלגת האיחוד הדמוקרטי' (PYD) בחבל האוטונומי דה־פקטו של רוז'אווה הצליחו לזכות לאהדה בינלאומית. הזרוע הצבאית של מפלגה זו (YPG/YPJ), שמשלבת סמלית גם מתנדבים ומתנדבות מקבוצות אתניות לא־כורדיות, הצליחה לגבור באופן הרואי על כוחות דאע"ש. עם זאת, היו ארגונים בשמאל שהסתנוורו ופנו לאידיאליזציה של המצב בשטח כמודל למהפכה חברתית כביכול. אלא שצמיחת השלטון האוטונומי התאפשרה מכוח נסיגת השלטון המרכזי ותוך הגעה לברית זמנית איתו, כמו גם לברית צבאית עם האימפריאליזם האמריקאי, תוך ויתור למעשה על

אסטרטגיה עצמאית עקרונית. PYD, כמפלגת אחות של PKK, מושפעת ממסורת פוליטית מאואיסטית. היא לא נשענה אסטרטגית על הכוח הפוטנציאלי של מעמד העובדים באזור, ואילו תוכנית "האוטונומיה הדמוקרטית" ("הקונפדרליזם הדמוקרטי"), למרות היבטים רדיקליים של ניהול עצמי, לא קראה תיגר על הקפיטליזם ולא קידמה מעבר למשק מתוכנן דמוקרטי. תחת זאת, הנהגת PYD משכה ימינה. ההסתמכות בשורה התחתונה על גיוס תמיכה על בסיס זהות אתנית הגבילה את האפשרות להציע אסטרטגיה למאבק במשטר אסד, בקפיטליזם ובכוחות האימפריאליסטיים, וייתכן שהובילה, כך לפי דיווחים של ארגוני זכויות אדם, לפגיעה באוכלוסייה אזרחית לא־כורדית עד כדי גירוש אוכלוסייה והריסות בתים (טיהור אתני) במטרה למנוע מכוחות פוליטיים יריבים לגייס תמיכה. במקום להוביל להשגת שחרור לאומי וחברתי עבור הכורדים, האסטרטגיה של הנהגת PYD מובילה אותם לשמש כלי משחק במדיניות האימפריאליסטית של ארה"ב באזור, וגם בטווח הקצר היא לא הגנה על קהילות כורדיות מפני המיליטריזם הטורקי ומפני תקיפות מצד משטר אסד.

בכורדיסטן העיראקית, נציגי האימפריאליזם האמריקאי והעולמי יצאו נגד קיום משאל העם על עצמאות החבל בספטמבר 2017, שהסתיים בשיעור השתתפות גבוה ובהצבעה גורפת בעד היפרדות. ההשתלטות הצבאית המהירה של כוחות צבא עיראק על מחוז כירכוב העשיר בנפט, יחד עם האיום בהתערבות צבאית מצד טורקיה ואיראן, והיעדר התמיכה מצד המעצמות העולמיות, המחישו כי כורדיסטן העיראקית לא תוכל להשתחרר באופן מלא מעיראק ולהשיג עצמאות ללא התגייסות המונית למאבק – וזהו לא הנתיב שמציעים הכוחות הפרו־אימפריאליסטיים המפולגים של ממשל ברזאני (שהתפטר בינתיים) ושל הפשמרגה, שמיהרו להניף דגל לבן. כפי שנרמז מהחגיגות גם ברחובות כורדיסטן האיראנית, התפיסה שמדינה כורדית עצמאית נראית "בהישג יד" מדרבנת את התביעות הלאומיות של הכורדים בשאר חלקי כורדיסטן ההיסטורית, והיא עשויה להזין שאיפות היפרדות של מיעוטים נוספים בעיראק ובאזור – אף שהשפעה זו תהיה מוגבלת בהתחשב בהישגים שהאליטה הכורדית מסוגלת להוביל אליהם ובזיהוי שלה עם תמיכה באימפריאליזם. שלטון נתניהו הצהיר מצידו על תמיכה בעצמאות החבל, שהוא מעוניין שייפרד מההשפעה האיראנית על בגדד. ישראל כבר מקיימת קשרים עם הממשל האוטונומי הימני, מייבאת ממנו נפט ורואה בו בעל־ברית נגד איראן. בנוסף, הצהרה כזו מיועדת לסייע לטיוח פשעי הכיבוש, בדומה לתמיכה הצבועה שמביע ארדואן בזכויות הפלסטינים, שעה שהוא טובח בכורדים.

מלחמת האזרחים בסוריה נוצלה משלביה המוקדמים כזירת התגוששות בין האינטרסים של מעצמות עולמיות ואזוריות, שמבקשות לתדלק את העימותים בין הכוחות הכיתתיים כדי להטות את מאזן הכוחות הגיאו־פוליטי לטובתן. אף אחד מהכוחות המרכזיים הלוחמים בסוריה, מדינתיים ולא־מדינתיים, אינו מייצג פוטנציאל לקידום האינטרסים הבסיסיים של ההמונים בסוריה ואינו בבחינת "הרע במיעוטו" במצב הקיים. לכן זוהי שגיאה יסודית לצדד במי מהכוחות העיקריים במלחמה, כפי שלמרבה הצער עשו ארגונים שונים בשמאל ברחבי העולם וגם בישראל, שנטו לניתוח חד־צדדי של המשבר הסורי ולהצגה שגויה של דיכוטומיה בין הכוחות. המאפיינים הריאקציוניים של הכוחות השונים במערכה והאופי הנזיל של הבריתות ביניהם מערערים על הנחות אלו.

עוד קודם לטבח הכימי המזוויע במחוז אדליב באפריל 2017, שקיים חשד סביר ביותר שבוצע בידי משטר אסד, מעשי הזוועה שביצעו חיל האוויר הרוסי וכוחות אסד בעיר חלב שבו והדגישו את תפקידם הריאקציוני לחלוטין. הדבר לא מנע ממזכ"ל מק"י עאדל עאמר להכריז כי "איחוד העיר חלב מידי ארגוני הטרור הוא נקודת מפנה בהדיפת טרור התכפיר בסוריה, ובהכשלת מתקפת האימפריאליזם והריאקציה על עמי האזור". מה באשר למתקפת האימפריאליזם הרוסי והריאקציה השיעית־עלווית? הנהגת מק"י מייחסת לרוסיה הקפיטליסטית באופן בלתי מבוסס תפקיד מתקדם באזור ונטתה להביע תמיכה בתפקיד שממלאים משטר אסד ובעלי בריתו, ובפרט חזבאללה. העיתון היומי של מק"י בערבית, אל־אתחאד, ואתר חד"ש בערבית, שימשו לא פעם כשופר לתעמולה של משטר אסד. מזכ"ל מק"י הקודם אפילו יצא נגד ההתקוממות ההמונית בסוריה ב־2011. מק"י מחזיקה בגישה סטליניסטית דוגמטית שרואה בכל כוח הנכנס לעימות עם האימפריאליזם האמריקאי כוח "אנטי־אימפריאליסטי" הממלא תפקיד מתקדם. זהו דבר אחד להתנגד למתקפה אימפריאליסטית על מדינות ניאו־קולוניאליות, גם כשהן בשליטת רודנים ריאקציונרים – התנגדות כזו היא חיונית ולכן גם אנחנו היינו שותפים למחאה הבינלאומית נגד הפלישה האמריקאית לעיראק ב־2003. ההתנגדות השמאלית הזאת, שבהחלט לא התייצבה לצד הדיקטטורה הבונפרטיסטית של הבעת' בעיראק, נבעה מסולידריות עם העם העיראקי, הסתמכות על יכולתם של ההמונים לשחרר את עצמם, והבנה באשר להשלכות הקטסטרופליות של המתקפה האימפריאליסטית. אך זהו דבר אחר לגמרי לצדד במתקפה

אימפריאליסטית מצד מעצמה יריבה ובזוועות שמבצע משטר ריאקציה, ובכך לצערנו מסתכמת העמדה הקריקטורית שקידמה מק"י, גם אם לא בעקביות.

מן העבר השני היו גורמים בשמאל שנטו לזהות באופן חד־צדדי רק את מעשי הטבח והאסונות שנגרמו בידי משטר אסד ובעלי בריתו, ונפלו לצידוד אופורטוניסטי בהתערבות האימפריאליסטית שמובילה ארה"ב. גישה כזו ייצגה מפלגת 'דעם', שקידמה עמדה הקוראת למעצמות המערב להתערב צבאית, לכאורה להגנת העם הסורי. כשציפתה למשל שממשל אובמה יוביל מתקפה צבאית נרחבת נגד משטר אסד ב־2013, טענה כי "האינטרס האמריקאי חופף זמנית את האינטרס של העם הסורי – הפלת הרודן והפסקת ההתעללות האכזרית"[3]. היא הדגישה כי לאחר מכן, ולמעשה בחסות הכידונים האימפריאליסטיים, "האופוזיציה הרשמית, השפויה" תצטרך להוביל את בנייתה מחדש של סוריה. האופוזיציה הרשמית גם אז הייתה מורכבת מכוחות עדתיים ריאקציוניים ופרו־אימפריאליסטיים. בעיצומו של עימות בין־עדתי עקוב־מדם 'דעם' עוד הגדירה את המצב בסוריה כ"מהפכה" ואת "האופוזיציה הרשמית" כהנהגתה.

המשותף לשתי הגישות המנוגדות האלו למלחמה הוא ניתוח חד־צדדי ביסודו של המשבר הסורי, הצעת תוכנית אשלייתית לפתרון המשבר על בסיס רפורמות חוקתיות, והחלפת ההסתמכות על מעמד העובדים וההמונים בסוריה וברמה הבינלאומית בהסתמכות על התערבות אימפריאליסטית כזו או אחרת ועל כוחות עדתיים ריאקציוניים כאלה או אחרים כבסיס להסדר מדיני.

הקפיטליזם הישראלי במרחב האזורי

תנועות ההמונים, שקראו תיגר על סדר של דיכוי ואי־שוויון באזור, הצליחו ליצור לפרק־זמן קצר אפקט הרתעה מובהק מול התוקפנות הצבאית של המשטר הישראלי, שמסתייעת באופן מסורתי במשת"פיות, הרשמית והבלתי רשמית, מצד משטרי הריאקציה של הליגה הערבית, ובפרט מצד המשטר המצרי, המשתתף באופן פעיל באכיפת הסגר הברוטלי על תושבי רצועת עזה. המעמד השליט של ישראל ומקביליו באזור חששו מפני ההתערבות הישירה, העצמאית והתקיפה של ההמונים גם לצורך אכיפת סולידריות עם מאבק השחרור

[3] "סופו של אסד קרוב", מאמר של מזכ"ל 'דעם', אוגוסט 2013

הפלסטיני. היקף ועוצמת ההפגנות ההרואיות של רבבות פלסטינים בשטחים הפלסטיניים הכבושים, בישראל ומול גבולות ישראל סביב יום הנכבה במאי 2011 הפתיעו את צמרת צה"ל והמחישו כי הגל המהפכני עשוי לסחוף איתו דור חדש של פלסטינים למאבק עממי המוני נגד הדיקטטורה של הכיבוש והדיכוי הלאומי. היסטריה אחזה במעמד השליט, שמשלהי יולי 2011 התמודד בו־זמנית לאורך מספר שבועות גם עם התפוצצות תנועת המחאה החברתית הגדולה ביותר שידעה החברה הישראלית אי־פעם, אשר בחלקה שאבה השראה מהגל המהפכני בעולם הערבי. עבאס פנה לאו"ם בספטמבר 2011 בבקשה לקבל הכרה רשמית (סמלית) במדינת פלסטין ושלושה גדודי מילואים של צה"ל נשלחו לתגבר את משטר הכיבוש בגדה המערבית לצורך היערכות לרמיסת הפגנות המוניות ולהגנה על ההתנחלויות. מכונת ה"הסברה" פעלה במלוא המרץ כדי לצייר כמיטב המסורת את משטר הכיבוש כקורבן וללכד את הציבור היהודי, בעזרת דמגוגיה ביטחונית, סביב הממשלה.

אך האיום הפוטנציאלי שהציבו תנועות ההמונים באזור המשיך להרתיע את שלטון נתניהו עוד חודשים ארוכים, והדבר השתקף גם בדינמיקה של סבב המלחמה בעזה בנובמבר 2012 ("עמוד ענן"). מתקפת הדמים מצד שלטון נתניהו אז הייתה מרוסנת בבירור בהשוואה למלחמות של 2009 ("עופרת יצוקה") ו־2014 ("צוק איתן"), והסתיימה בתוך כשבוע. שלטון 'האחים המוסלמים' באותו הזמן במצרים, אף ששיתף־פעולה למעשה עם המשך הסגר, חשש לתדמיתו ובין השאר שיגר את ראש הממשלה המצרי לביקור ברצועה בימי המלחמה הראשונים ופתח את מעבר רפיח להעברת פצועים.

אולם האיום שהציבו תנועות ההמונים על הסדר האזורי נהדף לרקע ויחסי הכוחות השתנו לטובת המעמדות השליטים. עלייתה של מהפכת־הנגד באזור הייתה גורם מכריע בצירוף הנסיבות שתרם להקצנת מגמות הריאקציה בחברה הישראלית ולחיזוק מסוים של שלטון נתניהו, וכך גם להסלמת ההתקפות על הפלסטינים. עליית סיסי לשלטון במצרים ב־2013 השיבה למשטר הישראלי שותף אסטרטגי נאמן, שעל רקע יריבותו עם 'האחים המוסלמים' (תנועת אחות של חמאס) והעימות הצבאי עם מיליציות סלפיות־ג'האדיסטיות בצפון סיני, הידק את המצור על הרצועה ותמך במלחמה בעזה ב־2014.

המשטר הישראלי פנה מאז העשור שעבר, ובקצב מואץ בשנים האחרונות, לאכיפה תקיפה של קווי הגבול בשטחים שבשליטתו – עם מכשולים גרנדיוזיים חדשים, בהשקעת עתק, על

הגבולות של רצועת עזה, מצרים, לבנון, סוריה וירדן, בנוסף על בניית הפרויקט המסיבי של חומת ההפרדה המספחת בגדה ובמזרח ירושלים. הפרויקטים קודמו על רקע התפתחויות של משברים במוקדים שונים, ובעיקר האינתיפאדה השנייה וקריסת תהליך אוסלו, מלחמת לבנון השנייה, העלייה היחסית בהיקף הכניסה של מבקשי מקלט מאפריקה (בעיקר מסודאן, מדרום־סודאן ומאריתריאה), אירועי ההפגנות העממיות מול הגבולות, ועליית הכוחות הסלפיים־ג'האדיסטיים בסיני ובסוריה. כך, בניית הגדר על גבול מצרים, שהחלה בתקופת ממשלת אולמרט, הואצה הן בעקבות מתקפת הטרור מסיני באוגוסט 2011 והן כחלק ממסע ההסתה הגזעני שהובילה כנופיית נתניהו נגד מבקשי המקלט שהצליחו לחצות את הגבול.

במקביל, התערערות היציבות בסיני הגבירה דאגה במערב ירושלים ובקריה מפני שיתופי־פעולה צבאיים בין גורמים מסיני לבין החמאס, ומפני הירי הספורדי של רקטות מסיני לעבר ישראל מאז 2010, מתופעות של חדירות גבול ומסדרת פיצוצי צינור הגז הטבעי שהשביתה לצמיתות את יבוא הגז ממצרים לישראל. שלטון נתניהו לא הצניע את הגישה האנטי־מהפכנית שלו ביחס להתקוממות ההמונים ב־2011, שהפילה רודן שהיה בעל־ברית קרוב ביותר עבור הקפיטליזם הישראלי. בתקופת שלטון 'האחים המוסלמים', היחסים הדיפלומטיים בין המדינות התרופפו זמנית, אולם המערכה הצבאית של המשטר המצרי נגד מיליציות ג'האדיסטיות בסיני תאמה את האינטרס של המשטר הישראלי, וזה אף נאלץ להסכים להרחבת הנוכחות הצבאית המצרית בסיני, בניגוד להסכם השלום הפורמלי בין המדינות. התיאום האסטרטגי רק התהדק בתקופת סיסי, אך לכשתפרוץ התקוממות המונית מחודשת במצרים, גם הברית הזאת תספוג מהלומה.

מאבק ההשפעה בין ערב הסעודית ובעלות בריתה לבין איראן ובעלות בריתה, המהווה גורם מרכזי ביותר מאחורי התפרצותו האגרסיבית של העימות הסוני־שיעי ברחבי האזור בשנים האחרונות, הביא גם להידוק שיתוף־הפעולה הבלתי רשמי בין מדינת ישראל למספר מדינות סוניות, ובהן לערב הסעודית. באחרונה התרבו הדיווחים בעיתונות על מפגשים חשאיים בין נציגים רשמיים מישראל וממדינות באזור. ביוני 2017 פורסם ששתי המדינות דנות בבינון קשרים כלכליים רשמיים. נתניהו החל להתמוגג על תזוזה כלשהי לכאורה ביחס של מדינות ערב הסוניות לישראל, מפלגת העבודה בחנה שוב חבירה לממשלת נתניהו כביכול עקב "הזדמנות אזורית מדינית נדירה" וסיסי קרא פומבית להרחבת הקואליציה הממשלתית של

נתניהו לטובת "תהליך השלום". היקף עסקת מכירת הנשק האמריקאי המובטחת לסעודיה עורר דאגה בשלטון נתניהו, אך האחרון מקווה שטראמפ יסייע בידיו לחזק יחסי שיתוף־פעולה אסטרטגיים עם סעודיה כנגד איראן ולטובת הפעלת לחץ על הפלסטינים.

עוד עם חזרת הליכוד לשלטון ב־2009, ותוך לקיחה בחשבון של המתיחות הגוברת מול איראן, נתניהו התייחס באהדה ל"מאמציהן של מדינות ערביות לקדם יוזמות שלום", ומאז 2015 התייחס ספציפית לתוכנית "יוזמת השלום הערבית" שאימצה הליגה הערבית בהובלת סעודיה ב־2002, וטען שיש בה "מרכיבים חיוביים": הנכונות המוצהרת של מדינות הליגה לסיים את הסכסוך הישראלי־ערבי ולנרמל יחסים עם ישראל. לתנאי התוכנית נתניהו ושותפיו מתנגדים כמובן: נסיגה ישראלית משטחי 67', הקמת מדינה פלסטינית שבירתה מזרח ירושלים והכרה בזכות שיבה לפליטים הפלסטינים. לכן נתניהו דרש רטורית "לעדכן" את היוזמה ונענה כצפוי בשלילה.

אולם מובן שגם מבחינת משטרי הריאקציה הסוניים לא מדובר בדרישות החקוקות בסלע, וכמו מצרים וירדן, גם סעודיה, למרות הקנאות הדתית, תהיה מוכנה לגלות גמישות רבה ביחס לסוגיה הפלסטינית. רטוריקה פרו־פלסטינית משמשת מסורתית באופן צבוע את המשטרים הפוליטיים של האליטות הערביות באזור, במקור כחלק ממצג־שווא של קידום סולידריות לאומית פאן־ערבית, כאמצעי לגיוס תמיכה ציבורית ולהסחת הדעת מתפקידם החברתי הדכאני – באופן דומה משמשת רטוריקה כזו במקביל גם את משטר האייתוללות האיראני ואת משטר ארדואן בטורקיה. אולם גם כל אותם משטרי ריאקציה אינם מעוניינים באמת בבינונה של מדינה פלסטינית עצמאית של ממש, שכן הם חוששים מהשאיפות המהפכניות של ההמונים הפלסטינים, שאם יוגשמו וישיגו שחרור מהדיכוי הקולוניאלי ומשליטה אימפריאליסטית יציבו מודל רדיקלי לחיקוי עבור מאבקי השחרור של ההמונים בכל המזרח התיכון.

ארדואן, שהוביל את הפחתת דרג היחסים בין טורקיה לישראל – בעקבות המלחמה בעזה ב־2009 ותקיפת המשט והרג האזרחים הטורקים ב־2010 – התנה תחילה רטורית את שדרוגם מחדש של היחסים בין בעלות הברית האסטרטגיות בהסרת הסגר מרצועת עזה, רק כדי להוכיח עם החתימה על "הסכם הפיוס" ביוני 2016 שממשלו מוכן למעשה לספק לגיטימציה

להמשך המצור משיקולים גיאו־פוליטיים (בפרט לאחר העימות הקצר אליו נקלע עם ממשל פוטין לאחר הפלת המטוס הרוסי בסוריה חודשים ספורים קודם).

ממשלות נתניהו שמרו בשנים האחרונות על מדיניות מוצהרת של אי־התערבות במלחמת האזרחים בסוריה, ובפועל נקטו מדיניות של התערבות נקודתית מצומצמת נגד כוחות חזבאללה והקואליציה של אסד. מאגרי ומשלוחי נשק הופצצו, כוחות אסד וחזבאללה טווחו בתגובה לכל ירי סורי אל השטח שבשליטת ישראל (ללא קשר לשיוך הארגוני של ירי המקור), ומורדים סוניים זכו לטיפול רפואי בישראל. השינויים במאזן הצבאי בסוריה לטובת משטר אסד מאפשרים את התחזקות ההשפעה האיראנית ו"הקשת השיעית" (איראן, עיראק, משטר אסד, חזבאללה), מה שמחזק את חששות המשטר הישראלי מפני התעצמות נוספת של חזבאללה. זו התנסתה בלחימה מורכבת וממושכת בסוריה, ואף שהסכם הפסקת־האש הרוסי־אמריקאי אוסר זאת, היא עשויה לחפש הזדמנויות כדי לקדם התפרסות בקרבת גבול רמת הגולן במטרה להפעיל לחץ צבאי לנסיגה ישראלית לא רק מחוות־שבעא אלא מכלל השטח שסופח לישראל.

ההתנקשות בקבוצת מפקדי חזבאללה ואנשי "משמרות המהפכה" האיראניים באזור הגולן בינואר 2015, שלפי ההערכות המקובלות בוצעה בידי ישראל, הדגישה את המתח שהחל להיבנות סביב הגבול. המשטר הישראלי נוטה לפנות להגברת מעורבות צבאית, סמויה וגלויה, בסוריה ובדרומה בפרט. במרץ 2017 בוצעה תקיפה אווירית ישראלית בסוריה שקיבלה לראשונה אישור רשמי ישראלי – על המצב הנפיץ העיד בין השאר אחד מטילי הנ"מ שנורו לעבר המטוסים הישראליים ויורט באזור ירושלים. מאז נרשמו מספר תקיפות נוספות, ושלטון נתניהו הבהיר מפורשות שהוא שומר לעצמו חופש פעולה בסוריה גם לאחר הכרזת הסכם הפסקת האש הרוסי־אמריקאי. בסיכומו של דבר, בעוד שהמלחמה בסוריה הרפתה זמנית את הלחץ מישראל להשיב את הגולן הכבוש, ואף טיפחה תקוות בקרב גורמים במשטר שיוכלו לזכות להכרה בינלאומית בסיפוח השטח, למעשה היא הולכת ומערערת את היציבות בגבול לרמת שיא שלא נראתה מאז מלחמת 1973.

מאבקי הכוחות בין ישראל ואיראן

ישנם פרשנים ממסדיים שמאמצים את הטענות היהירות של אולמרט ושותפיו כאילו 'מלחמת לבנון השנייה' הייתה הישג אסטרטגי עבור המשטר הישראלי, שהצליח לכאורה להרתיע את חזבאללה מהסלמה משמעותית נוספת בעימות. אלא שהתמונה של מאזן ההרתעה משני עברי הגבול שונה. חזבאללה אינה "מורתעת" מעצם האפשרות של התלקחות סבב מלחמה נוסף עם ישראל וכוחה הצבאי התעצם בצורה ניכרת בעשור שחלף. אומנם התקיפות הישראליות בלבנון זרעו הרג וחורבן קולוסליים ואומנם חזבאללה נמצאת בנחיתות צבאית מול הצבא הישראלי. אך לוחמת הגרילה שניהלה חזבאללה בעבר בשטחי דרום לבנון נגד הכיבוש הישראלי הפכה אותה לכוח הצבאי היחידי עד היום שבלחימה מול כוחות ישראליים הצליח להדוף ולסכל את מטרות השלטון הישראלי ולראשונה מאז מלחמת 1973 להשיג "ניצחון מורלי".

נדגיש שחזבאללה היא כוח פוליטי ריאקציוני ביסודו. אנחנו חולקים בכך למשל על עמדתה של מק"י הגורסת כי "המאפיין העיקרי של הארגון חזבאללה הוא היותו חלק מכוחות ההתנגדות הלבנוניים לכיבוש ולתוקפנות הישראליים [...] וחלק מהכוחות המתנגדים לתוכניות האימפריאליזם והריאקציה ולטרור הדמים בסוריה"[4]. מצד אחד, לאוכלוסייה הלבנונית יש זכות מלאה להגנה צבאית, ובפרט מול תוקפנות מצד ישראל. הסכסוך הישראלי־לבנוני התפתח היסטורית בהקשר של הסכסוך הציוני־ערבי הכללי והושפע בהמשך מהסכסוך בין המשטר הישראלי למשטר האייתוללות בטהראן. מאז המלחמה והנכבה של 1947—1949, שהולידה את מחנות הפליטים הפלסטיניים בלבנון, נערכו שרשרת של תקיפות נקם, התערבויות מדיניות וצבאיות, וכיבוש צבאי ארוך שנים, שנשען בין השאר על ברית עם הפלנגות מהימין הקיצוני של הנצרות הפוליטית. ארגון חזבאללה הוקם כתגובת־נגד לכיבוש הישראלי, ואירגן בניית מיליציה של תושבים שפעלה גם למטרות הגנה על האוכלוסייה. אך מצד שני, חזבאללה, 'מפלגת האל', היא כוח פוליטי ריאקציוני, פרו־קפיטליסטי, שמשתתף בממשלות ימין ניאו־ליברליות, מלבה כיתתיות עדתית בלבנון ופועל כזרועה הארוכה של מהפכת־הנגד הח'ומייניסטית, לרבות בהתערבותו להגנת הדיקטטורה של אסד בסוריה, בשירות האימפריאליזם הרוסי ומשטר האייתוללות האיראני. בנוסף הוא

[4] החלטות הוועד המרכזי של מק"י, מרץ 2016

נושא באחריות לפעולות טרור נגד אזרחים ולתקיפות ריאקציוניות חסרות הבחנה של אוכלוסייה אזרחית (הן בלחימה בסוריה והן בדמות מטחי רקטות לעבר ישראל, שגבו את חייהם של תושבים יהודים וערבים).

עם זאת, תופעות של "טרור מדינתי" מאיימות הרבה יותר על שלום האזור. דוקטרינת א־דחייה הידועה לשמצה של ממשלות ישראל במלחמות האחרונות בלבנון וברצועת עזה היא דוגמה אחת מיני רבות לפעולה מדינתית שנועדה לזרוע חורבן, הרג ואימה, וכך ניתן לצפות גם אם וכאשר יתפתח תרחיש מסוכן של "מלחמת לבנון השלישית". מנגד, חזבאללה צפויה להפעיל אלפים רבים של לוחמים, לשגר רבבות רקטות לעבר יישובים ישראליים ואף לנסות להשתלט זמנית על יישוב ישראלי בסמוך לגבול.

אם עד עכשיו שלטון נתניהו הסתמך על העובדה שכוחות חזבאללה שקועים כמעט לחלוטין בסוריה, והימר על היעדר תגובה לתקיפות ישראליות, הרי שהנסיבות עשויות להשתנות. לכן, בהתחשב בשאיפת המשטר הישראלי להחליש ולהכריע את חזבאללה, ובשאיפה הנגדית של חזבאללה ואיראן להציג הישגים בעימות מול ישראל, הסיכויים למלחמה חדשה בין ישראל לחזבאללה בשנים הקרובות עולים שוב.

במשך שנים ארוכות מתנהלת המערכה הישראלית נגד תוכנית הגרעין האיראנית, וזאת באמצעות תעמולה ופעולות התקפיות, ובהן התנקשויות במדענים ותקיפות סייבר. אלו גובו במשטר הסנקציות שהטילו המעצמות הקפיטליסטיות העולמיות על איראן לאורך השנים ובאיומים מפורשים בתקיפה צבאית מצד ישראל ומצד ארה"ב. החל משלהי 2010, במשך כשנתיים, ניסו נתניהו ושר הביטחון דאז אהוד ברק לקדם מעשית תוכנית לתקיפה צבאית ישראלית נגד מתקני הגרעין באיראן – בשלוש הזדמנויות לפחות, לפי ברק. הם נתקלו בהתנגדות נחרצת הן מכיוון וושינגטון והן מצד שרים וראשי הצבא וארגוני הביון הישראליים. אלה ראו בכך מהלך הרפתקני שיצית מלחמה אזורית, וככל שנחשף הוויכוח במעמד השליט, גם הציבור הישראלי הרחב נטה להתנגד להפצצה ישראלית – כשחרף הפיתוח המסיבי של מערך ההגנה הצבאית של ישראל מפני טילים, מובן שיעילותו תהיה חלקית בשעת התנגשות צבאית בין המעצמות האזוריות. בניגוד להפצצות הישראליות של הכורים הגרעיניים בעיראק ב־1981 ובסוריה ב־2007, במקרה האיראני, מדובר בתשתית נרחבת, מבוזרת וממוגנת יותר. תקיפה צבאית ישראלית של מתקני הגרעין האיראניים הייתה

נענית בתגובה צבאית מצד טהראן ולכל היותר מעכבת את תוכנית הגרעין לשנתיים־שלוש בלבד, לפי ההערכות המקובלות.

בפנטגון חששו שבדומה לשני המקרים הקודמים, חיל־האוויר הישראלי יופעל לבסוף ללא תיאום מולם, אך שהם גם יאולצו להיגרר להתערבות צבאית. המעצמות האימפריאליסטיות העולמיות דאגו לא רק מההשלכות הגיאו־פוליטיות של תרחיש כזה אלא גם מזעזוע בשוק האנרגיה העולמי שיסב נזקים למשק העולמי המקרטע ממילא. הכבדת משטר הסנקציות האימפריאליסטי על איראן ב־2011—2012 שימשה להפעלת לחץ על טהראן לספק ויתורים במסגרת ההסכם שהתגבש. שלטון נתניהו מצא עצמו בעמדה מבודדת יותר, החל מההכרזה על הסכם הביניים ב־2013, וכל ניסיון להוציא לפועל מאותו השלב תוכנית תקיפה צבאית היה מחבל למעשה ישירות בפעולות של שש המעצמות, מה שהיה גובה מחיר כפול מהמשטר הישראלי. ההתראות הדמגוגיות מפני שואה שנייה לא סייעו לנתניהו לגייס את התמיכה הציבורית הנדרשת למלחמה, וגם פנייתו הנואשת של נתניהו לקונגרס האמריקאי בתקופת אובמה בניסיון לעקוף את הבית הלבן כשלה.

למרות הבעת האכזבה מההסכם מצד חוגים במעמד השליט הישראלי, שקיוו לוויתורים איראניים גדולים יותר, בשורה התחתונה חלק ניכר ממשטר הסנקציות שחנק את המשק האיראני נותר על כנו ותוכנית הגרעין המדוברת רוסנה. לכן למשל ראש המוסד לשעבר אפרים הלוי טען שחלק מהרכיבים בהסכם תואמים את האינטרס של המשטר הישראלי. במעמד השליט הישראלי כבר השלימו למעשה מנקודת מבט גיאו־אסטרטגית עם היותה של איראן מדינה "סף־גרעינית", אך בדומה ליריביה האחרים של איראן באזור, מעוניינים שיכולותיה ירוסנו ככל האפשר, באמצעות לחצים כלכליים, מדיניים וצבאיים.

הסכסוך הישראלי־איראני החל היסטורית לאחר שהמהפכה האיראנית הפילה דיקטטורה שהייתה בעלת־ברית אסטרטגית של המשטר הישראלי ולאחר השתלטות דיקטטורת כוהני הדת הריאקציונרים, שהסוותה עצמה מאחורי רטוריקה אנטי־אימפריאליסטית ואנטי־ציונית כדי להתכתב עם שאיפות שחרור בקרב המוני המוסלמים באיראן וברחבי האזור, לרבות סונים. העימות האידיאולוגי תורגם גם לתמיכה כלכלית וצבאית בארגוני אסלאם פוליטי ימניים. עובדה זו לא הפריעה לתעשיית הנשק הישראלית הרעבתנית — שממצבת את ישראל כבר שנים כאחת מיצואניות הנשק הגדולות בעולם, ושבשעת כתיבת מסמך זה מתדלקת את

רצח המיעוט הרוהינגי במיאנמר – להמשיך למכור נשק לאיראן, בהכוונת המוסד, לאורך שנות מלחמת איראן־עיראק, גם לפני ואחרי "פרשת איראן־קונטראס", ועד שנת 1988, כשהתברר שנשק ישראלי משמש את חזבאללה נגד הכיבוש הישראלי בדרום לבנון.

אף שח'ומייני שלל פיתוח נשק גרעיני, נראה שגורמים במשטר האיראני פעלו לקידום פרויקט כזה במרוצת השנים. אפשרות זו נתפסת כאיום אסטרטגי קרדינלי מבחינת המשטר הישראלי. אך יותר מאשר איום סביר בהפצצה גרעינית נגד ישראל, היא נתפסת כפוטנציאל להתעצמות דרסטית בכוחם של איראן ובעלי בריתה ברחבי האזור – תרחיש שאף עשוי להביא להגבלת מרחב הפעולה הצבאי של ישראל.

אי־אפשר לשלול כי בדומה למאזן האזורי השורר בדרום־אסיה בין הודו ופקיסטן, כשתי מעצמות גרעין – שנשקן הגרעיני לא מנע מלחמה קונבנציונלית ביניהן ב־1999 ומספר עימותים צבאיים נקודתיים מאז – גם במזרח התיכון תיווצר בעתיד מערכת אזורית מסוכנת של שתי מעצמות גרעין יריבות או יותר. כבר עתה מאיימים על שלום האזור הנשק הגרעיני שבידי ישראל והנשק הגרעיני האמריקאי המוצב עדיין בטורקיה, כחלק ממדיניות "שיתוף גרעין" של ברית נאט"ו. אין זה מופרך שמשטר ארדואן ינסה, בחסות תוכנית גרעין אזרחית, לפתח תוכנית צבאית, בפרט בהתחשב בדילול מאגר פצצות הגרעין האמריקאיות בטורקיה בעקבות ניסיון ההפיכה. על רקע המשא־ומתן בין איראן למעצמות עלו דיווחים תקשורתיים לפיהם קיים הסכם בין ערב הסעודית לפקיסטן להעברת פצצות גרעין לידי ריאד במקרה שאיראן אכן תפתח נשק כזה בעתיד[5], וב־2016 הזהיר צבא פקיסטן כי כל איום איראני כלפי סעודיה ייענה בתגובה מצידו[6]. תוכניות הגרעין האזרחיות של מספר מדינות אחרות באזור, ובהן ירדן ומצרים, עלולות גם הן לצקת תשתית ולשמש שלב בדרך לגרעין צבאי.

כפי שהסברנו בעבר, מירוץ החימוש הגרעיני מוסיף דרמטית למאזן הסיכונים במזרח התיכון ומייצג סכנה קיומית עבור העובדים והעניים מכלל הקבוצות הלאומיות. השמאל הסוציאליסטי מתנגד לפיתוח נשק גרעיני בכל מדינה. אך הדרישות שעולות כלפי איראן מצד מעצמות הגרעין העולמיות ומעצמת הגרעין האזורית, ישראל, הן צביעות זועקת, שכן הן נועדו לשמר לעצמן זכות־יתר על פני יתר האומות, והן משמשות במקרה של איראן תירוץ

---

[5] BBC, נובמבר 2013
[6] Israel Defense, ינואר 2016

להתקפות אימפריאליסטיות שאת מחירן הכבד משלם מעמד העובדים האיראני. ישראל היא המדינה היחידה במזרח התיכון, ואחת מחמש בעולם, שאינה חתומה על האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני, תוכנית הגרעין שלה נעדרת כל פיקוח של ממש והמידע הבסיסי ביותר לגביה מוסתר אף מעיני הציבור בישראל (אם כי תודות למתריע הגרעין ואנונו, קיימת כיום מודעות ציבורית ובינלאומית משמעותית לסוגיה). המפתח למזרח תיכון חופשי מנשק גרעיני היה ונשאר לא בכוחות הריאקציה הלאומנית והדתית ולא במערכת הקפיטליסטית המבטיחה הקצנה במצוקות ובשסעים אלא במאבקי העובדים והצעירים מכלל הלאומים לצדק חברתי ולשלום.

הכבדה מחדש של הלחצים האימפריאליסטיים נגד איראן בתקופה הבאה עלולה לגרור גם הסלמה מחודשת במתיחות בינה ובין ישראל. תרחיש של תקיפה צבאית באיראן הן מצד ארה"ב והן מצד ישראל, ושל מלחמה ישירה בין ישראל ואיראן, לא התפוגג עדיין, אף שבהתחשב בעוצמת העימות הצפוי בתרחיש כזה ובהשלכותיו, הסבירות לכך נשארת בינתיים נמוכה.

הגיבוי האימפריאליסטי לשלטון הישראלי

האימפריאליזם האמריקאי דואג לעת־עתה להבטיח את עליונותו הצבאית של המשטר הישראלי במאזן האזורי. ההסכם בדבר המימון הצבאי האמריקאי לישראל שנחתם ב־2016 הוא נומינלית הסיוע התקציבי הגדול ביותר לצרכים צבאיים עליו התחייבה ארה"ב לישראל מעולם: 3.8 מיליארד דולר לשנה במהלך 2019—2028. ישראל קיבלה עד היום במצטבר מימון צבאי ישיר מארה"ב בהיקף הגבוה ביותר בהשוואה לכל מדינה אחרת, ואף מדינה אחרת אינה מקבלת כיום מימון צבאי שנתי נרחב יותר באופן ישיר. אלא שהנתונים האלה מספרים רק חלק מהסיפור.

ההשקעה הצבאית האמריקאית בחימוש ישראל בלתי מבוטלת — אף שהשקעתה השנתית בתמיכה צבאית בחברות ברית נאט"ו למשל עולה בעשרות מונים — אך היא אינה במגמת הרחבה. במונחים ריאליים, השורה התחתונה של ההסכם היא דווקא צמצום המימון. לפי תחשיב 'ידיעות אחרונות', שמירת ערכו הריאלי של הסיוע הקיים הייתה צריכה לכלול

תוספת של עוד 0.8 מיליארד דולר בשנה[7], כשלוקחים בחשבון את עליית מחירי הנשק, תוספות ייעודיות שניתנו בשנות ההסכם הקודם ונאסרות בהסכם החדש, ואת סיומו ההדרגתי כעת של ההסדר הבלעדי שמתקיים לסבסוד התעשייה הצבאית הישראלית. מאז שנות ה־1960, בהשפעת המלחמה הקרה, ארה"ב אימצה מדיניות רשמית של תמיכה צבאית יוצאת־דופן בקפיטליזם הישראלי. זו מגובה בחקיקה אמריקאית המבטיחה שכל יצוא צבאי למזרח התיכון ייקח בחשבון שמירת "יתרון צבאי איכותני" (QME) של ישראל באזור. כך, ישראל תהיה בשנים הקרובות המדינה היחידה באזור שתחזיק ב־F-35. אך שום דבר אינו נצחי. רוסיה ואיחוד האמירויות כבר הגיעו להסכם על פיתוח דגם מקביל, בתכנון להגיע לשלב מבצעי בתוך כשבע שנים.

ההתחייבות ליתרון ישראלי מעכבת עסקאות נשק אמריקאיות עם מדינות סוניות, מה שלפי דיווחים הביא את אובמה בזמנו להטיל ספק בנחיצות המשך ההתחייבות הזאת מנקודת המבט של המערכת האימפריאליסטית האמריקאית[8]. המגבלות שארה"ב מציבה למעשה במישור הצבאי בפני משטרים פרו־אמריקאיים אחרים באזור עשויות כשלעצמן לדחוף אותם לנסות להתגבר על התלות בארה"ב באמצעות פיתוח היחסים עם מעצמות אחרות. טראמפ הספיק להשמיע באופן טיפוסי הצהרות סותרות ביחס למימון הצבאי לישראל, אך מעבר לנטיות ולשיקולים הפוליטיים קצרי־הטווח של נשיא זה או אחר, האינטרסים הבסיסיים יותר המכווינים את המדיניות האימפריאליסטית של ארה"ב באזור יכריעו לאורך זמן. האימפריאליזם הצרפתי, שהיסטורית חימש את ישראל בנשק גרעיני, עשה פניית פרסה כשצרכיו השתנו בשנים שלאחר תבוסתו במלחמה באלג'יריה. האימפריאליזם האמריקאי, למרות יחסים ממושכים ומקיפים יותר, עם משקל במערכת הפוליטית האמריקאית, עשוי בכל זאת לסגת בהדרגה, בשלב מאוחר יותר בעתיד, מהשקעות מיוחדות במשטר הישראלי ומההגנה הפוליטית עליו. יחד עם הירידה היחסית בחשיבות המזרח התיכון עבור האימפריאליזם האמריקאי, מחירה הפוליטי של התמיכה במשטר הישראלי, שמגלה מצידו גמישות אפסית בסוגיה הפלסטינית, יוסיף ויתייקר.

---

[7] 'ידיעות אחרונות', ספטמבר 2016
[8] JPost, יוני 2016

נתניהו מתרברב כאמור בהתקרבות ממשלתו למשטרים הערביים הסוניים. אך ראשית, ללא ויתורים ישראליים משמעותיים לפלסטינים היקף שיתופי־הפעולה בין המשטרים יישאר חלש ונדיף, כשכאמור אפילו הסכמי השלום בין ישראל למצרים ולירדן תלויים באופן ממשי בהתפתחויות של הלכי־רוח ומאבקים בקרב ההמונים בשנים הקרובות. שנית, כבר ראינו איך דיכוי האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 ובהמשך מלחמת עזה ב־2009 אילצו את שליטי תוניסיה, מרוקו, עומאן וקטר לבטל יחסים כלכליים רשמיים שזה אך יוסדו עם ישראל; ניז'ר ומאוריטניה ביטלו יחסים דיפלומטיים טריים, וטורקיה הפחיתה את דרג היחסים הדיפלומטיים. המלחמה ב־2009 וההתקפה על המשט לעזה ב־2010 הביאו גם לניתוק יחסים מצד ונצואלה, בוליביה וניקרגואה — מה שממחיש איך לחץ עממי מלמטה על רקע סולידריות עם המאבק הפלסטיני עשוי לגבות מחיר מיחסי־החוץ של ישראל הרבה מעבר לתחומי המזרח התיכון.

התזוזות הטקטוניות הכלכליות־חברתיות שגרמו להתפרצות תנועות ההמונים ההיסטוריות של 2011 לא בישרו עדיין על "אביב" חדש למזרח התיכון, אך הן החלו לטלטל את יסודות הסדר החברתי הישן, הרקוב והמתפורר באזור. הן האירו את עצם היתכנותן בעידן הזה של תנועות המונים חוצות גבולות שיקראו תיגר על משטרי הדיכוי של האליטות המושחתות. היעדר הכוחות הפוליטיים הדרושים להשלמת המהפכות איפשרו בסיבוב הראשון למגיני הסדר הישן להסתער עם מהפכות־נגד שפועלות להכשלת התקדמות ההיסטוריה. אבל המשך התפתחות המשבר במערכת הגלובלית והאזורית לא יאפשר למשטר הקפיטליסטי הישראלי ולמקביליו באזור להיפטר משד המהפכה החברתית המזרח־תיכונית.